


КУРОПОДІБНІ ПТАХИ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

К.О. Редінов^{1,2}, З.О. Петрович¹

¹ Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса»; вул. Торгова, 23а, м. Очаків, Миколаївська обл., 57508, Україна
Regional Landscape Park «Kinburnska kosa»; Torhova str., 23a, Ochakiv, Mykolayiv region, 57508, Ukraine

² Національний природний парк «Білобережжя Святослава»; вул. Лоцманська, 18, м. Очаків, Миколаївська область, 57508, Україна
National Park «Biloberezhzha Svyatoslava»; Lotsmanska str., 18, Ochakiv, Mykolayiv region, 57508, Ukraine

✉ К.О. Редінов (K.A. Redinov), e-mail: brufinus@gmail.com;  Konstantin Redinov <https://orcid.org/0000-0003-4903-3586>;

 Zinovii Petrovich <https://orcid.org/0000-0003-4700-5039>

Gallinaceous birds in Mykolaiv region (South Ukraine). - K.A. Redinov, Z.O. Petrovich. - *Berkut*. 33 (1-2). 2024. - We summarised our own (collected in 1990–2024) and literature data on distribution, abundance, nesting, feeding, limiting factors. 4 species of gallinaceous birds have been found in the territory of Mykolaiv region over the past 200 years. Black Grouse – disappeared in the first half of the 19th century, Pheasant – introduced in the middle of the 20th century, Grey Partridge and Quail nested here throughout this period. The problems of protecting these birds are discussed. [Ukrainian].

Key words: status, distribution, number, ecology, feeding, limiting factors.

Узагальнені власні (зібрані у 1990–2024 рр.) та літературні дані по поширенню, чисельності, гніздуванню, живленню, охороні куроподібних птахів. На території Миколаївської області протягом останніх 200 років виявлені 4 види. Тетерук – зник ще в першій половині XIX ст., фазан – інтродукований у середині XX ст., сіра куріпка й перепілка гніздяться тут протягом усього цього періоду. Обговорюються питання збереження цих птахів.

Ключові слова: статус, поширення, чисельність, екологія, живлення, лімітуючі фактори.

Куроподібні на території Миколаївської області вивчені слабо. Наявна інформація фрагментарна й розпорошена в часі (Подушкин, 1913; Назаренко, Гурский, 1963; Ермакова, 1969; Литус, 1986; Костюшин, Прокопенко, 1995; Костюшин, 1997; Костюшин, Редінов, 2004; Редінов, 2006, 2016а, 2016б; Яненко, Серебряков, 2015 та ін.). Спеціально представників цього ряду досліджували лише на території Чорноморського біосферного заповідника (БЗ), який частково розташований у межах Миколаївщини – ділянка «Волижин ліс» (Ардамацкая, 1970; Пирогов, 1995). Тому є потреба в узагальненні всіх наявних даних щодо статусу, чисельності, біології та екології представників цього ряду птахів.

Матеріал і методика

Миколаївська область (площа 24,58 тис. км²) розташована в межах Степової (93%) та Лісостепової (7%) зон. Лісистість території становить 4,9%, сільгоспугіддя займають 81,8% площі (Національна доповідь..., 2008).

Дані зібрано в 1990–2024 рр. шляхом стаціонарних досліджень та під час експедиційних виїздів, у тому числі у природному заповіднику (ПЗ) «Сланецький степ»; регіональних ландшафтних парках (РЛП) «Кінбурнська коса», «Тилігульський», «Гранітно-степове Побужжя», «Приінгульський»; національних природних парках (НПП) «Білобережжя Святослава» й «Бузький Гард» та ін. Опрацьовано літературу, що охоплює понад 200-річний період. Переглянуті газети обласного та районного рівня з метою пошуку інформації про інтродукцію фазана (*Phasianus colchicus*) на території Миколаївської області. Наведені також деякі літературні дані, повідомлення колег і власні спостереження, що стосуються прилеглих територій Одеської та Херсонської областей.

Усі дати до 31.01.1917 р. наведені за новим стилем. Статистична обробка матеріалу проведена на комп'ютері з допомогою програми «Excel» та пакета програм «SPSS

13.0 For Windows». Для вибірок (n) розраховані основні статистичні параметри: середнє значення (M), стандартна похибка (SE), стандартне відхилення (SD), медіана (Me), крайні значення (Lim).

У роботі використано назви населених пунктів і районів згідно нового адміністративно-територіального устрою. Назви районів, актуальні станом на 1.01.2020 р., наведені в дужках курсивом. При цьому враховано перейменування низки населених пунктів та адміністративних одиниць (станом на 1.09.2016 р.) у зв'язку з прийняттям закону № 317-VIII від 9.05.2015 р. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Старі назви наведені в дужках після нових та виділені курсивом.

Наукові латинські назви наведені згідно з IOC World Bird List¹, а українські – згідно з працею В.М. Грищенка (Grishchenko, 2004).

Результати та обговорення

Тетерук (*Lyrurus tetrix*). Зниклий вид.

Поширення. Ще на початку XIX ст. тетерук був розповсюджений на Правобережжі України до берегів Чорного моря, причому жив також і в безлісних степах (Мейер, 1794; Nordmann, 1840; Браунер, 1923, 1935; Кістяківський, 1957). Й.К. Пачоський (Пачоский, 1906) писав про мешкання виду в минулому в лісах північно-західної частини Херсонської губернії. Тетерук також раніше зустрічався в лісах пониззя Дніпра. За даними економічних приміток 1832 р., його перебування вказано для Збур'ївського ретраншементу, околиць міст Гола Пристань і Каховка та території на північ до сел. Верхній Рогачик (Херсонська область) (Кириков, 1983).

На підставі цих даних ми включаємо тетерука до складу фауни Миколаївської області.

¹ <http://www.worldbirdnames.org>



Лімітуючі фактори. Зникнення тетерука з півдня України пов'язують із полюванням (Браунер, 1923, 1935; Кістяківський, 1957 та ін.).

Сіра куріпка (*Perdix perdix*). Зустрічається протягом усього року.

Поширення. Як раніше, так і зараз широко розповсюджена в межах області (Nordmann, 1840; Сахно, 1938; Зябров, 1940; Селезньов, 1940; Тарашук, 1953; Ермакова, 1969; Костюшин, Прокопенко, 1995; Костюшин, Редінов, 2004; Редінов, 2008, 2015, 2016б; Кузьменко та ін., 2021; Redinov et al., 2023 та ін.). Д.О. Подушкін (Подушкин, 1913) відмічав її гніздування в балках біля м. Очаків і на Кінбурнському п-ові, де вона зустрічається й зараз (Редінов, Петрович, 2008). У Володимирівському лісі та прилеглих полезахисних лісосмугах гніздилося кілька десятків пар (Воронцов, 1940). Там птаха здобуто 9–10.10 (Пачоский, 1909). Звичайна вона була й на узліссях інших штучних лісів і в лісосмугах (Зябров, 1940; Тарашук, 1953). В обстежених у сучасний період лісових урочищах куріпка рідкісна (Редінов и др., 2020а, 2020б, 2022), або не знайдена (Редінов и др., 2017а, 2017б, 2020в та ін.).

Сіра куріпка мешкає на полях, перелогах, у лісосмугах, на степових ділянках балок і долин річок, берегів лиманів і моря. Окремі пари розмножуються на пустирях і балках у межах територій підприємств, баз відпочинку, населених пунктів, включаючи міста та селища. Наприклад, ми пари або виводки спостерігали в с. Покровка на Кінбурнському п-ові, в с. Широколанівка та с. Чорноморка Миколаївського (Очаківського) району та м. Очаків.

Чисельність. Чисельність птахів коливається по роках, зменшуючись після сніжних сурових зим. Наприклад, на маршруті по долині р. Березань на південь від с. Широколанівка 31.03.1995 р. (5 км) обліковано 9 пар, а 8.01.1996 р. – 108 ос. Зима 1995/1996 рр. була багатосніжною, птахів, що шукали поживу, спостерігали вдень у межах села. Наступна зима (1996/1997 рр.) теж була суворою. У 1997 р. (1.04) на тому ж маршруті обліковано лише 3 пари. Проведені взимку 2002/2003 рр. у цьому ж місці обліки показали низьку чисельність куріпок – обліковано лише 7 ос.

Згідно спостережень у різних частинах ареалу, куріпки після суворих зим відновлюють свою чисельність протягом кількох років (Потапов, 1987).

За даними егерів, чисельність куріпок у 1990-х рр. значно зменшилась у межах РЛП «Гранітно-степове Побужжя» (долина р. Південний Буг від с. Мигія до сел. Олександрівка), а в окремих місцях вони зникли зовсім (Домашевский, 2001). Сам автор птахів спостерігав лише

раз – 25.05.1999 р. пару біля сел. Олександрівка Вознесенського району.

Куріпок важко помітити у природній місцевості. Оперення та інстинкт залягання під час небезпеки їх гарно маскує. Під час випадання перших або глибоких снігів ці птахи злітаються до асфальтованих доріг. На них швидше тоне сніг, є доступна пожива – залишки зерна та іншого насіння, яке перевозилося транспортом, і бур'яни на узбіччі.

На територіях, де куріпка була малопомітною, після випадання снігу відбувається демаскування й концентрація птахів біля доріг. Уяву про чисельність виду в агроландшафтах півдня області дають обліки, проведені взимку 2009/2010 рр. під час снігу та ожеледиці, коли куріпки скупчилися біля доріг і були добре помітними на прилеглих полях. Від м. Очаків до с. Матросівка (19 км) 21.12.2009 р. обліковано 23 зграї (276 ос.), ще 11 зграй (98 ос.) виявлено попереднього дня на ділянці траси (12 км) від с. Кам'янка до повороту на с. Матросівка. Таким чином, нараховано 34 зграї, які з великою вірогідністю можна вважати виводками.

Весняні обліки, проведені у 2020–2021 рр. на моніторинговій ділянці серед агроландшафтів у районі сіл Благодатне, Острівка й Матросівка, показали чисельність виду у 20–25 пар на площі близько 100 км².

У ПЗ «Сланецький степ» гніздиться 10–15 пар, зокрема на маршруті довжиною 5 км 19.04.2000 р. зареєстровано 3 пари. За даними обліків на початку травня 2005 р., в заповіднику гніздилися не менше 5 пар (Редінов 2006).

На Кінбурнському п-ові сіра куріпка – малочисельний вид, наразі реєструються поодинокі пари (Редінов та ін., 2022).

Вірогідно, цей вид також потерпає від великого яструба (*Accipiter gentilis*), особливо в зимовий період (Редінов та ін., 2008; Редінов, Петрович, 2023).

Міграції. Спостереження в Європі свідчать про високий ступінь осілості сірої куріпки (Cramp, Simmons, 1980). Раніше на кілька десятків кілометрів углиб від Азово-Чорноморського узбережжя, між Доном та Дунаєм, у кінці жовтня – на початку грудня проходила масова міграція куріпок із Поволжя в напрямку зі сходу на захід, а весною – навпаки. Птахи летіли вночі та зимували в регіоні. На початку ХХ ст. цей переліт дуже послабшав і з часом зник (Браунер, 1923). За даними В.Л. Шершеневича (1882), чисельність місцевих та перелітних куріпок в околицях Одеси суттєво зменшилася після суворої зими 1873–1874 рр., перш за все через масовий промисел.

Розмноження. Розпад зимових зграй відбувається протягом лютого – першої половини березня. Навесні їх

Місяць	III		IV			V			VI			VII			VIII			IX			X	
Декада	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	
<i>Perdix perdix</i>																						
<i>Coturnix coturnix</i>																						
<i>Phasianus colchicus</i>																						

Фенологія відкладання яєць і насиджування куроподібними птахами в Миколаївській області та на прилеглий території.

Phenology of egg laying and incubation by gallinaceous birds in Mykolaiv region and the surrounding area.



Розмір зграй сірої куріпки в Миколаївській області та на прилеглий території (1990–2024 рр.)
Size of the Grey Partridge flocks in Mykolaiv region and the surrounding area (1990–2024)

Місяць	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	Всього
N, зграй	49	25	13	48	67	78	26	306
M, ос.	14,6	20,1	15,8	12,6	11,1	9,8	8,8	12,3
SE	1,3	2,5	2,4	1,7	1,0	0,5	1,2	0,5
SD	9,4	12,4	8,7	11,5	8,4	4,9	6,2	9,1
Me	15,0	18,0	15,0	11,0	9,0	9,0	7,0	10,0
Lim, ос.	1–39	1–50	6–35	1–70	2–45	1–30	1–21	1–70

найпізніше спостерігали: 8.03.2005 р. (8 ос.) – околиці с. Широколанівка, 1.03.2013 р. (20) – околиці сел. Братське, 20.03.2018 р. (7) – околиці м. Миколаїв, 7.03.2021 р. (7) – околиці с. Благодатне Миколаївського (Очаківського) району.

Пари зустрічали з середини лютого – початку березня: 29.02.1992 р., 22.02.1995 р., 28.02.1997 р., 28.02.1998 р., 8.03.2007 р. – захід області; 11.03.2000 р. – околиці ПЗ «Сланецький степ»; 14.03.2005 р., 8.03.2007 р., 14.02.2009 р., 21.02.2020 р. – околиці м. Очаків; 16.02.2017 р., 14.02.2021 р. – південь Херсонської області. Пари куріпок регулярно трапляються до II декади червня – 10.06 (2016 р.). Рідше – в липні та серпні, наприклад, 1.07.2008 р. та 30.08.2005 р. – околиці м. Очаків.

У Чорноморському БЗ пари найраніше спостерігали 1.03.1935 р. та 6.03.1947 р. (Клименко, 1950), а в ранні весни – з II декади лютого (Пирогов, 1995). Зграї розбиваються на пари поступово (Кістяківський, 1957; Потапов, 1987).

До відкладання яєць сірої куріпки можуть приступати з кінця березня. Для регіону найбільш ранньою фактично встановленою датою початку кладки є 31.03. В околицях с. Токарівка Херсонського (Бериславського) району Херсонської області 15.04.2020 р. знайдено незакінчену кладку з 16 яєць (М.С. Змієвський, особ. повід.). За нашими спостереженнями, кладки з'являються з початку квітня – у травні й пізніше (рис.). Найбільш ранній виводок із пташенятами приблизно 5–7-денного віку спостерігали 18.05.2009 р. біля с. Чорноморка. Відповідно, кладка була розпочата в I декаді квітня.² Спостереження виводків із пташенятами розміром із дорослих птахів (5.08.2006 р. – околиці с. Покровське на Кінбурнському п-ові та 14.08.2015 р. – околиці с. Кам'янка) також свідчать про відкладання яєць у першій половині квітня.

За даними М.Г. Пирогова (1995), перші кладки сірої куріпки в Чорноморському БЗ з'явилися з середини квітня.

Згідно зведення «Птицы СССР» (Потапов, 1987), найбільш ранній початок кладки у виду зафіксовано в тому

² Повідомлення про спостереження в лісосмугах Вознесенського району виводків 27.04 та 3.05.2013 р. (Петрович, 2014) ми не беремо до уваги, оскільки ці дати не відповідають фенології розмноження виду.

числі і в Україні – 3–4.04. Автор посилається на роботу О.І. Сеницького по птахів Криму (Сеницький, 1898). Наведена дата є умовною, оскільки в цитованій роботі написано, що гніздо куріпки з сильно насидженою кладкою з 25 яєць було знайдено 17.05.1895 р. Від цієї дати віднімаємо кількість яєць із розрахунку, що птахи відкладають по яйцю в день, отримуємо дату 22.04. Оскільки насиджування триває 23–25 діб і починається після відкладання останнього яйця (Cramp, Simmons, 1980), то можна стверджувати, що кладка дійсно була розпочата в першій половині квітня, але не якраз 3–4.04.

Заслуговує на увагу також знахідка 9.05.1903 р. кладки з 26 яєць на півночі сучасної Кіровоградської області (Пачоский, 1906). Від дати знахідки віднімаємо кількість яєць, отримуємо дату 13.04 – максимально пізня розрахункова дата відкладання першого яйця. Можна припустити, що самка почала кладку дещо раніше. Загалом кладки в першій половині квітня розглядаються як виняток (Cramp, Simmons, 1980).

У фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею зберігається кладка з 17 яєць, знайдена 18.05.1941 р. в околицях м. Миколаїв. На Кінбурнському п-ові в с. Покровка гніздо з 20 яйцями знайдено І.Т. Русевим (особ. повід.) 14.05.2005 р. Повторні (пізні) кладки з'являються навіть у III декаді червня – I декаді липня. Пташенят розміром із перепілку спостерігали: 11.08.1991 р. – околиці с. Широколанівка, 19.08.2002 р. – ПЗ «Сланецький степ», 9.08.2008 р. – околиці с. Чорноморка, 13.08.2009 р. – околиці с. Кам'янка. Зазначимо, що розміру дорослого птаха пташенята набувають у віці близько 100 діб, пурхати починають у віці 10 діб (Cramp, Simmons, 1980).

У колишньому Одеському повіті 1.07 виявлено гніздо з 13 насидженими яйцями (Браунер, 1923). У Чорноморському БЗ 25.05.1946 р. у гніздах виявлено по 7 яєць (Клименко, 1950). М.Г. Пирогов (1995) у заповіднику не насиджені кладки знайшов 5, 14 та 26.06, у виявленому 10.07 гнізді було 9 сильно насиджених яєць. Середній розмір кладки (n = 10) становив 13,6, а максимальний – 18 яєць.

У Європі розмір кладки становить 10–20 (4–29) яєць, є твердження, що кладки з 24 і більше яєць належать двом самкам, але, напевно, це не завжди так (Cramp, Simmons, 1980).

Розміри яєць однієї кладки (n = 16): 36,15 ± 0,17 (SD = 0,68; медіана – 36,0; lim: 34,9–37,4) × 25,79 ± 0,04 (SD = 0,17; медіана – 25,8; lim: 25,4–26,1) мм. Розміри яєць у Чорноморському БЗ: 36,2 (34,0–39,1) × 27,5 (26,1–28,8) (Пирогов, 1995).

Виводки з пташенятами віком до 20 діб спостерігали: 9.06.1991 р., 18.07.1991 р., 30.06.1999 р., 29.06.2002 р., 26.06.2004 р., 17.06.2006 р., 6.07.2006 р., 18.05.2009 р., 30.06.2019 р., 17.06.2020 р., 1–21.06.2020 р. (n = 6).

Звичайно виводок супроводжує пара дорослих птахів. Інколи виводки з пташенятами об'єднуються (Потапов,



1987). Ми також спостерігали: 22.08.2018 р. 26 пташенят віком близько 50 та 70 діб у супроводі 4 дорослих птахів; 21.06.2020 р. – 15 пташенят розміром з перепела, яких супроводжували 3 дорослих птахи; 21.06.2020 р. – 40 пташенят розміром зі звичайного шпака, яких супроводжувало 4 дорослих птахи; 17.08.2020 р. обліковано зграю з 30 майже дорослих пташенят та 4 дорослих птахів. Виводки в позагніздовий період об'єднуються частіше, що видно з розміру зграй (табл. 1).

Розмір виводку, який супроводжує пара птахів, звичайно не перевищує 20 пташенят. Відомі випадки зустрічей і більших виводків: 19 та 23.07.2020 р. – 2 дорослих та 25 пташенят віком близько 35 діб; 31.07.2020 р. – 2 дорослих та 31 пташеня віком близько 35 діб.

У Чорноморському БЗ перші виводки спостерігали у ІІІ декаді травня, а масову появу пташенят – у ІІ декаді червня. Середній розмір виводку коливався від 10,1 до 12,2 пташенят (Пирогов, 1995).

Позагніздовий період. Сірі куріпки тримаються поодинокі та зграями чисельністю до 70 ос. (табл. 1). Звичайно основу зграї становить виводок (Потапов, 1987). Середній розмір зграй був найбільшим у вересні, далі поступово зменшувався (табл. 1), що очікувано, оскільки відбувається елімінація птахів, у тому числі й під час полювання.

У Чорноморському БЗ на початку зими розмір зграй в середньому становив 9,9, а взимку – 14,2 ос. Зграй чисельністю до 30 птахів зустрічалися рідко (Пирогов, 1995).

У позагніздовий період зграй куріпок ночують у кущах терну (*Prunus spinosa*), бур'янах, на полях тощо. Інколи в місце ночівлі злітається кілька зграй. В околицях с. Широколанівка 16.01.1996 р. в балці, зарослій терном, зібралися на ночівлю близько 60 куріпок. Поблизу траси м. Очаків – с. Кам'янка в кущі терну серед поля увечері 21.12.2009 р. зібралося на ночівлю щонайменше 98 особин. При складних метеорологічних умовах спостерігали, як куріпки збиралися у щільні групи й відпочивали та ночували на відкритому місці (поля), де були добре помітні на фоні снігу (фото 1). Як ми вже відмічали, під час різких похолодань (заметілі та ожеледиця) куріпки масово виходять на автошляхи та залітають у межі населених пунктів.

Живлення. Живляться куріпки тваринною та рослинною їжею (Кістяківський, 1957; Потапов, 1987). У птаха, здобутого у Володимирівському лісництві в жовтні, виявлено у волі кілька ягід пасльону чорного (*Solanum nigrum*), зерна і цілі колоски мишія зеленого (*Setaria viridis*), а у шлунку – зерна мишія та кілька зерен виткої гречки берізкової (*Polygonum convolvulus*) (Пачоский, 1906).

У період з 20.06 по 27.07.1936 р. на території Володимирівського лісництва³ було здобуто 12 птахів. У їх шлунках виявлено близько 30 видів комах, серед них: руда щитоноска (*Hypocassida subferruginea*), хлібна черепашка (*Eurygaster integriceps*), хлібний турун (*Zabrus*



Фото 1. Сірі куріпки збились у гурт. 15.12.2009 р., околиці м. Очаків.

Тут і далі фото З.О. Петровича.

Photo 1. Grey Partridges huddled together.

tenebrioides), піщаний мідляк (*Opatrum sabulosum*), го-строголовий щитник (*Aelia acuminata*), совки (Noctuidae) та інші комахи (Будниченко, 1950). У 16 волах та шлунках птахів, здобутих у Березовському (Іванівському) районі Одеської області, виявлено, крім залишків зеленого корму та насіння, також хлібну черепашку, чорного довгоносика (*Psallidium maxillosum*) та інших «шкідливих» комах (Назаренко, 1958).

Під час заметілі й ожеледиці птахи інколи прилітають на подвір'я. Також годуються на узбіччях доріг (фото 2) та біля скирт соломи.

Лімітуючі фактори. Сіра куріпка – мисливський птах. Фактори негативного впливу на вид, що діють у межах ареалу (Потапов, 1987), актуальні й на території Миколаївської області: інтенсифікація та зміни у веденні сільського господарства. Як відомо, куріпки є дуже чутливими до пестицидів (Потапов, 1987); загибель птахів та гнізд під час жнив і механізованого косіння сіна; тривалі періоди з ожеледицею, заметілями та посухами;



Фото 2. Сірі куріпки годуються на узбіччі дороги. 16.12.2009 р., околиці с. Острівка.

Photo 2. Grey Partridges feeding on the roadside.

³ Володимирівське лісництво включало Володимирівський ліс із прилеглими полезахисними смугами, котрі зараз адміністративно розташовані в Миколаївській області, та урочища Інгулєцької дачі – нині в Херсонській області.



браконьєрство. На куріпок полюють хижі ссавці та птахи, зокрема лисиці (*Vulpes vulpes*) і великі яструби. Останній вид суттєво розселився по степовій зоні завдяки штучному залісненню й полює на куріпок цілий рік (Редінов та ін., 2008). В останні десятиріччя на півдні України, зокрема й у Миколаївській області, розселився шакал (*Canis aureus*) (Редінов, 2023), який також небезпечний для куріпок. Спостерігали полювання на них здичавілих і свійських собак. Відомі випадки загибелі птахів через зіткнення з автотранспортом.

Раніше в Херсонській губернії, до складу якої входила більша частина сучасної території Миколаївської області, куріпок ловили сітками (Шмідт, 1863) і масово здобували під час сніжних зим, коли птахи прилітали до житла (Пачоский, 1906). Уяву про масштаби знищення куріпок дає опис полювання в околицях м. Одеси (Шершеневич, 1882). В сувору зиму 1873/1874 рр. один із селян-мисливців разом із двома помічниками спіймав сіткою-шатром за 4 дні 1260 куріпок.

Розведенням сірих куріпок на спеціальній фермі займалось певний час Кінбурнське державне мисливське господарство⁴, але результати цієї діяльності нам невідомі.

Фазан (*Phasianus colchicus*). Інтродукований вид. Зустрічається протягом усього року.

Поширення та чисельність. На Миколаївщині фазан з'явився в 1950-х рр. у результаті акліматизації в рамках виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 3507 від 13.11.1950 р. «О мероприятиях по развитию охотничьего хозяйства Украинской ССР» (Боровская, 1963 з уточн.)⁵ Можна виділити три осередки, де проводилися перші спроби розселення виду:

1) *Урочище Катеринка*, Первомайський район. Вид випущено вперше в 1953 р., але деталі про це різняться. За даними О.Б. Кістяківського та О.Я. Агафонові (Кістяковский, Агафонова, 1954) біля м. Первомайськ 20.11.1953 р. було випущено партію туркестанських фазанів з Кизил-Ординської області: 51 самка та 63 самці (разом 114 ос.). Цю інформацію підтверджують та доповнюють Л.Ф. Назаренко та І.Г. Гурський. У листопаді 1953 р. випущено 114, а навесні 1954 р. – 14 ос. монгольських фазанів, привезених із Киргизії. Хоча зима 1953/1954 рр. була суворою, птахи прижились, і вже в 1959–1960 рр. чисельність їх тут оцінювалась у 1500 голів (Назаренко, Гурський, 1963). За даними Т.І. Боровської (1963), в кінці листопада 1953 р. з району Семиріччя (Казахстан) потягом привезли 114 фазанів, у 1964 р. випущено ще 30 ос.

М.І. Гаврилкін⁶ і П.І. Чурмаєв пишуть, що в 1953 р. в угіддя мисливського господарства «Катеринка» було випущено 140 семиріченських фазанів. З них 60 самок і 80 самців. У наступні роки птахів випускали в угіддя

додатково: березень 1963 р. – 26 ос., лютий 1964 р. – 45, жовтень 1965 р. – 81, 1966 р. – 55. Станом на 1.10.1971 р. чисельність виду оцінено в 6000 ос., а птахів спостерігали на відстані до 160 км від місця випуску (Гаврилкін, Чурмаєв, 1973).

І.Є. Літус (Литус, 1986) наводить ці ж дані, але з уточненнями. У 1953 р. з Казахстану завезено 140 семиріченських фазанів. Птахів везли понад місяць у потязі, тому половина їх загинула. Фазани були випущені без перетримки у вольєри. В наступні роки через «Зооцентр» у господарство «Катеринка» завозили семиріченських фазанів: 1963 р. – 26 ос., 1964 р. – 45, 1965 р. – 81, 1966 р. – 55. Звідси їх розселяли по колишнім Первомайському, Арбузинському, Доманівському, Врадівському та Кривоозерському районах. В ур. Катеринка птаха здобуто 31.10.1963 р. (Пекло, 1997).

2) *Володимирівське лісництво*, Баштанський (Казанківський) район. За даними І.Є. Літуса (1986), в лісове урочище Володимирівське в 1959 р. було випущено 100 фазанів. Крім того, в урочищах Інгулецької дачі⁷ (Херсонська область), що розташовані неподалік, випущено ще 200 птахів: у 1959 р. і 1960 р. по 100 особин. За даними Т. Боровської (1963), останні 200 особин були випущені в Недогірському лісі біля сел. Велика Олександрівка. У червні 1967 р. фазани виявлені на р. Інгулець у районі урочищ Інгулецької дачі (Волчанецкий и др., 1970), але не знайдені у Володимирівському лісі та прилеглих пользахисних смугах. Нарешті, в ур. Володимирівська дача в 1973 р. було випущено 346, а в 1975 р. та 1978 р. – ще по 300 ос. У 1980 р. тут мешкало 1450 ос. (Курочкин, 1982). Автор пише, що раніше їх було лише 20 ос.

3) *Кінбурнський півострів*, Миколаївський (Очаківський) район. У листопаді 1962 р. було привезено та випущено 12 самок і 8 самців у Волижиному лісі. Ще 19 самок і 10 самців випущено на Солонозерній ділянці Чорноморського БЗ. Оскільки зима 1962/1963 рр. була суворою, незважаючи на підгодівлю, птахи перезимували погано. Весною 1963 р. обліковано 4 самки та 2 самці, а в липні 1963 р. було лише два виводки. У 1965 р. фазани не виявлені, їх частково знищили хижаки і вони розлетілися на прилеглі території. У березні 1964 р. випущено ще 92 особини фазанів амудар'їнської форми, за межами Миколаївської області, на Солонозерній та Івано-Рибальчанській ділянках Чорноморського БЗ. Птахи прижились (Ардамацкая, 1970).

Восени 1971 р. на Кінбурнський п-ів (Миколаївська область) було завезено 200 птахів із Херсонської області з Кізомиського держрозплідника. Вже наступного року вони загібрилися. Це були польський та чехословацький гібриди звичайного фазана, сірого й чорного кольору з мідно-фіолетовим і чорно-бурым відливом (Прокофьев, 1972). За даними І.Є. Літуса (1986), в колишньому Очаківському районі в 1971 р. було випущено 200 фазанів, привезених із розплідника «Холодний Яр» (Крим). Можливо, мова йде про одних і тих же птахів. Наразі тут, як і загалом у Миколаївській області, мешкає гібридна форма – «мис-

⁴ Створене на початку 1970-х рр., ліквідоване в 1991 р. (Петрович, Редінов, 2022).

⁵ В околицях с. Баратівка Баштанського (Снігурівського) району у грудні 1927 р. здобуто самця. Тут же птахів спостерігали в 1920 р. Появу фазанів пов'язували з розльотом їх із плавнів Дніпра (Дорошенко, 1928).

⁶ Був головою Товариства мисливців та рибалок Миколаївської області.

⁷ Раніше входили до Володимирівського лісництва та до 1947 р. адміністративно належали Миколаївській області.



ливський» фазан (фото 3). У наступні роки фазанарій було створено на базі Кінбурнського державного мисливського господарства, неподалік Волижиного лісу. Він перестав діяти на початку 1990-х рр.

У подальшому фазанів також завозили з розплідників Криму та Молдови й різних областей і регіонів України. Вирощування молодняка було налагоджено і на Миколаївщині. В с. Стара Богданівка Вознесенського (Доманівського) району в 1976 р. отримано першу тисячу фазанят і закладено в інкубатори 5000 яєць (Славенко, 1976). М.В. Дворніков (Дворников, 1977) писав, що вживаються заходи для того, щоб фазанарій при Варварівській птахофабриці (м. Миколаїв) з 1978 р. вирощував 12–15 тис. фазанів на рік.

Наведемо факти розселення виду в деяких районах області:

1971 р. – в мисливські угіддя Баштанського (Ново-бузького) району випущено 260 фазанів (Литус, 1986). У 1985 р. біля с. Софіївка цього ж району випустили 150 молодих птахів, привезених із Криму (Новосели Софіївки, 1985);

1972 р. – активізувалася робота в Ольшанському мисливському господарстві⁸, випущено 390 ос. у співвідношенні 1 самець до 4 самок. У липні 1973 р. спостерігали виводки з 4–5 пташенятами, а в жовтні чисельність оцінено у 20 птахів на 100 га угідь. У 1973–1975 рр. випущено додатково 350, а в 1978–1979 рр. – ще 400 фазанів (Курочкин, 1982);

1975 р. – в околицях с. Агрономія Вознесенського (Арбузинського) району випустили 200 (червень) та 500 фазанів, птахи прижились (Гаврилкін, 1975);

1976 р. – у мисливських угіддях Миколаївського (Очаківського) району поблизу радгоспів «Дніпро» (с. Дмитрівка) та «Чорноморський» (с. Чорноморка) випущено близько 200 ос. (Євсєєв, 1976);

1980 р. – в угіддя Вознесенського (Веселинівського) району завезли з Молдови 2000 фазанів (Бойко, 1980). Автор замітки зазначає, що за цю п'ятирічку в угіддя Миколаївської області випущено загалом 5 тис. фазанів.

За даними М.В. Дворнікова (1977), у мисливські господарства області в 1971–1975 рр. випущено 55⁹, а в 1976–1977 рр. – 4649 ос. Станом на 1977 р. чисельність виду в мисливських угіддях оцінювалась у 14000 ос.

Наведена І.Є. Літусом (1986) динаміка чисельності та розселення фазана в Миколаївській області, на нашу думку, не відображає реальну картину¹⁰, але дає уяву про обсяги та успішність інтродукції виду. Станом на 1985 р. чисельність фазана оцінено в 17 500 ос.

У Миколаївському обласному краєзнавчому музеї зберігаються опудала фазанів, здобутих у 1977 р. (n = 2) в Ковалівському мисливському господарстві; 23.02.1980 р. – біля с. Катеринка Первомайського району та жовтні 1983 р. – на Кінбурнському п-ові.

⁸ Було розташоване на правобережжі Південного Бугу на території колишніх Миколаївського, Березанського, Веселинівського та Новоодеського районів на площі 130 074 га (Иоселев и др., 1982).

⁹ Що не відповідало дійсності.

¹⁰ Крім того, дані, наведені в таблиці, не співпадають з тими, що в тексті.



Фото 3. Фенотип самця «мисливського» фазана з Кінбурнського п-ова. 5.04.2010 р., околиці с. Покровка.

Photo 3. Phenotype of a male «hunting» Pheasant from the Kinburn Peninsula.

У наступні роки фазанів продовжували випускати в лісництвах та мисливських угіддях області. Так, із 2007 по 2013 рр. у мисливські угіддя Миколаївщини випущено 6440 ос., у 6 господарствах збудовано фазанарії (Івашко, 2013). Відомі факти розведення та випусків фазанів і в інших місцях області. Наприклад, у 2019 р. більше тисячі птахів було випущено в околицях с. Широколанівка та прилеглих сіл.

Протягом останніх десятиріч фазан є звичайним на всій території області у відповідних біотопах (Костюшин, 1994, 1997; Костюшин, Прокопенко, 1995; Домашевский, 2001; Костюшин, Редінов, 2004; Редінов, 2006, 2015, 2016б; Редінов та ін., 2017; Редінов, Панченко, 2017; Редінов и др., 2017а, 2017б, 2020а, 2020б, 2020в, 2022; Кузьменко та ін., 2021; Redinov et al., 2023 та ін.). У межах РЛП «Гранітно-степове Побужжя», долина р. Південний Буг від с. Мигія до сел. Олександрівка, на 7 км маршруту в 1999–2000 рр. обліковували до 7 токуючих самців (Домашевский, 2001). Присутність виду тут відома принаймні з 1978 р. (Абросімова та ін., 1981). У ПЗ «Сланецький степ» чисельність самців досягала 10 ос., наприклад, у травні 2007 р. обліковано 7 токуючих самців (Редінов, 2006). Мешкає вид там і зараз. На гніздуванні він виявлений у лісосмугах Вознесенського району (Петрович, 2014) тощо.

По балках, долинах річок, плавнях, насадженнях фазан потрапляє в межі населених пунктів. У м. Миколаїв він мешкає в паркових насадженнях біля р. Інгул (район парку Перемоги) (Т.Б. Троїцька, особ. повід.; наші дані), у мікрорайоні Кульбакине (Р. Степовий, особ. повід.), на півострові Аляуди (М. Самсара, особ. повід.), на Миколаївському некрополі (Т.Б. Троїцька, особ. повід.), на Центральному стадіоні й поряд із ним (І.Є. Моїсєєв, особ. повід.), у парку «Ліски» (J. Moffitt, особ. повід.), у заказнику «Балабанівка» та його околицях (Редінов и др., 2022) тощо. Протягом останніх 10 років географія зустрічей і чисельність виду в місті зростає. Фазан мешкає в курортній зоні м. Очаків (Редінов, Петрович, 2019), у селах Широколанівка, Чорноморка та ін.



На Кінбурнському п-ові вид поширений за межами соснового лісу. Токуючих самців спостерігали навіть у приморській зоні, в тому числі на шпильях Покровської коси та Кінбурнської стрілки – там, де закінчуються зарості маслинки вузьколистий (*Elaeagnus angustifolia*). За даними весняних обліків, на ділянці Чорноморського БЗ Волижин ліс у 1986–1990 рр. обліковували від 5 до 18 птахів (Пирогов, 1995).

Розмноження. Розпадання зимових зграй відбувається протягом лютого – першої половини березня. Зграї найпізніше спостерігали 25.02.1996 р. (8 ос.) – околиці с. Широколанівка; 15.03.2015 р. (3 самці і 12 самок) – с. Покровка на Кінбурнському п-ові.

Полігамний вид – постійних пар не утворює (Кістяківський, 1957; Потапов, 1987). Шлюбні крики самців чули вже в січні, наприклад, 13.01.2004 р. – с. Покровка на Кінбурнському п-ові. Звичайно птахи починають токувати в лютому, наприклад, 14.02.2009 р. – с. Суходіл Миколаївського (*Березанського*) району.

На лісостепових ділянках Чорноморського БЗ початок шлюбної активності самців помічено з кінця лютого (Ардамацкая, 1970); I декади лютого (1989 р.) та другої половини березня (1987 р.) (Пирогов, 1995), що останній дослідник пов'язує з погодними умовами.

Самець обирає собі площадку для токування, де токує наодинці. Інколи між самцями відбуваються бійки. Активне токування самців чути до середини – кінця червня: 19.06.2001 р. – околиці ПЗ «Сланецький степ»; 15.06.2009 р. – с. Покровка; 25.06.2020 р. – «Михайлівський степ» – відділення ПЗ «Сланецький степ». Самок на токовищах самців спостерігали в березні – червні: 11.03 (2000 р.) – 25.06 (2020 р.) – ПЗ «Сланецький степ». Поряд із самцем зустрічали одночасно від 1 до 5 самок.

Неактивне токування самців чули й восени, наприклад, 22.10.2011 р. – Кінбурнська стрілка Кінбурнського п-ова.

До відкладання яєць фазани приступають, за нашими даними, в середині квітня – травні. Пізні та заміщаючі кладки з'являються протягом червня – I декади липня (рис.). Гнізда з кладками знайдено: 16.06.2000 р. (15 яєць) – перелог у ПЗ «Сланецький степ» (Редінов, 2006); 23.05.2004 р. (12, сильно насиджені) – присадибна ділянка в с. Покровка на Кінбурнському п-ові; 13.06.2007 р. (11) – молоде соснове насадження на схилі балки біля с. Широколанівка; 6.05.2016 р. (13, свіжі) – вирубка на схилі балки в Галицинівському лісі в Миколаївському районі; 27.05.2018 р. (10) – околиці с. Галицинівка; 15.05.2020 р. (10) – м. Миколаїв (Кульбакине) (фото, особ. повід. Р. Степового); 5.06.2020 р. (10 свіжі) – м. Миколаїв (п-ів Аляуди) (фото, особ. пов. М. Самсари); 19.05.2024 р. (13) – с. Новосергіївка Баштанського (*Березнегуватського*) району.

У Чорноморському БЗ перші кладки фазана знаходили з другої половини квітня: 23.04.1964 р. та 22.04.1966 р., звичайно птахи приступали до гніздування на початку травня. Нелітаючих пташенят із повторних кладок зустрічали в липні й навіть серпні (Ардамацкая, 1970). За даним М.Г. Пирогова (1995), ранній початок кладки в заповіднику зафіксовано 4.04.1989 р., звичайно масове гніздування спостерігали на початку травня. Пізні кладки він знаходив

у II декаді червня, а повторні – в липні. 16.06.1986 р. та 16.06.1988 р. ним знайдено два гнізда з 11 та 7 яйцями, відповідно. В першому з них самка насиджувала до 7.07, а наступного дня пташенята залишили гніздо. На Солонозерній ділянці заповідника 17.07.1987 р. знайдено гніздо з 5 сильно насидженими яйцями.

У Північно-Західному Причорномор'ї перші яйця фазани відклали після стабільного переходу температури повітря через відмітку +10 °С, а саме в першій половині квітня. До насиджування птахи приступали з початку II декади квітня до кінця II декади липня. З III декади квітня по II декаду червня до насиджування приступало 85,3% самок (Курочкин, 1991). В околицях с. Кучурган Роздільнянського району Одеської області О.М. Архипов (особ. повід.) 27.03.2021 р. під гніздом крука (*Corvus corax*) знайшов шкаралупу свіжого яйця фазана, що вказує на те, що птахи можуть приступати до відкладання яєць навіть у кінці березня. У Європі фазани починають кладки з середини – кінця березня до початку червня (Stamp, Simmons, 1980).

Гнізда в Чорноморському БЗ знайдено серед густої трав'янистої рослинності та в кущах терну. Вони були вистелені стеблами трави й мали розміри: внутрішній діаметр лотка – 245–255, глибина лотка – 46–54 мм (Ардамацкая, 1970). На думку М.Г. Пирогова (1995), важливою умовою вибору місця для гнізда є наявність поблизу водою.

Середній розмір кладки в Миколаївській області ($n = 8$) – $11,75 \pm 0,65$ (SD = 1,83; медіана – 11,5; Lim 10–15) яєць. У Чорноморському БЗ у кладках було 10–16 яєць (Ардамацкая, 1970), середній розмір кладки становив 7,6 яйця (Пирогов, 1995). У Північно-Західному Причорномор'ї розмір кладки ($n = 98$) $10,0 \pm 0,35$ (4–22) яєць (Курочкин, 1991); у Західній Європі – 8–15 (2–23 й більше), кладки з понад 18 яєць певно завжди належать кільком самкам (Stamp, Simmons, 1980).

Розміри яєць ($n = 24$): $43,44 \pm 0,22$ (SD = 1,12; медіана – 43,75; Lim 41,0–45,0) \times $34,17 \pm 0,14$ (SD = 0,69; медіана – 34,15; Lim 33,2–35,3) мм. Середні розміри яєць у Чорноморському БЗ: $44,2 \times 34,2$ мм, вага – 29,3 г (Ардамацкая, 1970).

Інтервал між відкладанням яєць – 1,5–2,5 дів (Курочкин, 1991). Насиджування починається після відкладання останнього яйця (Курочкин, 1983) та триває 23–26 дів (Ардамацкая, 1970), $24 \pm 0,26$ ($n = 16$, 23–26) дів (Курочкин, 1991). У виявленому 5.06.2020 р. гнізді з 10 яйцями пташенята вилупилися 26.06 (М. Самсара, особ. повід.).

У Північно-Західному Причорномор'ї вилуплення пташенят проходить із початку травня до середини серпня (Курочкин, 1991), що підтверджується й нашими спостереженнями. Виводки з поршками у віці 3–21 дів спостерігали: 31.05.2008 р. (2 виводки, пташенята приблизно у віці 14–21 доби), 8.08.2009 р. (5–7 дів) – Кінбурнський п-ів; 15.06.1999 р. (1 виводок), 18.06.2003 р. (1), 25.06.2004 р. (1), 25.06.2006 р. (1) – ПЗ «Сланецький степ» (Редінов, 2006); 15.06.1999 р. – околиці с. Широколанівка; 14.06.2009 р. – с. Чорноморка. У ПЗ «Сланецький степ» 4.07.2001 р. виявлено виводок з 11 пташенятами (Редінов, 2006), які щойно залишили гніздо. У Чорноморському БЗ



перші виводки спостерігали 25–28.05, а масово з перших чисел червня¹¹ (Ардамацкая, 1970).

Середній розмір виводка на лісостепових ділянках Чорноморського БЗ становив: 1986 р. – 10,5, 1989 р. – 7,5 (Пирогов, 1995), за спостереженнями Т.Б. Ардамацької (1970) – 5–16 пташенят. Виводки на гніздових територіях трималися близько трьох тижнів, а старші зустрічалися на відстані 1–3 км від гнізда. При виводках тримаються самки, а інколи й самці (Ардамацкая, 1970). Водіння виводка триває в середньому 10–11 тижнів (Cramp, Simmons, 1980; Курочкин, 1991), пташенята починають пурхати у віці 12 діб (Cramp, Simmons, 1980).

Позагніздовий період. Звичайно, фазани тримаються зграями. За спостереженнями в Чорноморському БЗ, у зимовий період частіше реєструвалися змішані групи з самців і самок (37,1%) та групи, що складалися лише з самців (45,3%). На частку груп, у які входили тільки самки, припадало 17,5%. Весною змішані скупчення розпадалися і складали всього 17,3%, а кількість зустрічей самок зменшувалась до 8,3%. Самці, навпаки, починали реєструватися частіше. Весною на їх частку припадало 51,3%, влітку – 74,4% зустрічей (Пирогов, 1995). Т.Б. Ардамацька (1970) з кінця липня спостерігала об'єднані виводки, які не утворювали постійних зграй.

Ночують птахи на деревах (групами), в гущі терну та очеретяних заростях (Ардамацкая, 1970), що підтверджується й нашими спостереженнями. Також фазани можуть утворювати групові ночівлі. Наприклад, біля с. Грибоносове Вознесенського (Доманівського) району в насадженні на схилі балки збиралося на ночівлю близько 200 фазанів (особ. повід. О.М. Гайдаша та Д.В. Радькова, 2011 р.).

Живлення. Фазан живиться різноманітною рослинною та тваринною їжею. На лісостепових ділянках Чорноморського БЗ рослинна їжа в живленні фазанів переважала в зимово-весняний період. Виявлено рослини 56 видів: злакові – 37,7%, плоди та насіння дерев і кущів – 19,5%, бобові – 17,8% та представники інших родин. Весною до рослинної їжі додається тваринна, остання відіграє важливу роль у літній період. У раціоні виявлено 45 видів тварин, серед яких переважають прямокрилі – 31,1%, твердокрилі – 24,4%, перетинчастокрилі – 8,8%. Серед об'єктів живлення трапляється також ящірки прудка (*Lacerta agilis*) та піщана (*Eremias arguta*) (Ардамацкая, 1970). У шлунку здобутого на Кінбурнському п-ові птаха знайдено навіть залишки степової гадюки (*Vipera ursinii*) (Зеркалов, Струнникова, 1998). Ми теж спостерігали, як фазан убив і з'їв степову гадюку на піщаній дорозі півострова. Також птахи вживають плоди маслинок вузько-листої, терну, глоду (*Crataegus* sp.), груші звичайної (*Pyrus communis*) тощо. Інколи годуються взимку на полях озимої пшениці, а влітку – на городах насінням гороху, плодами помідорів та інших рослин. Часто фазани годуються й на узбіччях доріг.

Лімітуючі фактори. Фазан – мисливський вид. Він потерпає від дії тих же чинників, що й сіра куріпка. Го-

ловним лімітуючим фактором для фазана є сніговий покрив, який демаскує птахів. За наявності небезпеки фазан інстинктивно припиняє і зливаючись із трав'яним покривом стає невидимим, але за силуетом на снігу його успішно виявляє й атакує великий яструб. Найчастіше залишки фазанів виявляються після сніжних періодів. На території Чорноморського БЗ (Пирогов, 1995) та загалом Кінбурнського п-ова головними ворогами фазана є лисиця, снотоподібний собака (*Nyctereutes procyonoides*), воронів, великий яструб та очеретяний лунь (*Circus aeruginosus*). Наприклад, ми спостерігали як яструби від місць гніздування в сосновому лісі біля с. Покровка вилітали полювати на фазанів до узбережжя моря. Позитивне значення для виду, на нашу думку, має заборона полювання та суттєве зниження рівня браконьєрства у зв'язку з введенням воєнного стану в лютому 2022 р.

Перепілка (*Coturnix coturnix*). Гніздовий, перелітний, пролітний та випадково зимуючий вид.

Поширення. Як раніше, так і зараз, перепілка широко розповсюджена в межах області (Сахно, 1938; Зябров, 1940; Ермакова, 1969; Костюшин, Прокопенко, 1995; Костюшин, Редінов, 2004; Редінов, 2015, 2016б; Редінов та ін., 2017; Кузьменко та ін., 2021; Redinov et al., 2023 та ін.) За даними Д.О. Подушкіна (Подушкін, 1913), перепілка гніздилась у степу біля Березанського лиману. М.І. Зябров (1940), котрий обстежував у 1938 р. урочища Лабіринт та Рацинська дача, писав наступне: «перепел всюди трапляється у великій кількості на полях, а також і в молодих запуцених лісонасадженнях і на луках». На пасовищах біля ставків в околицях м. Вознесенськ зустрічальність, за даними обліку 22–23.05.1966 р., становила 2,7 ос./год. маршруту (Ермакова, 1969). Таке ж поширення цього виду й зараз. Токуючих самців чули на полях ячменю та соняшника, луках і степових ділянках, у лісосуках тощо (Редінов, 2006; Яненко, Серебряков, 2015; наші дані) (табл. 2).

На Кінбурнському п-ові вірогідне гніздування перепілки не підтвержене (Редінов та ін., 2022). М.Г. Пирогову (1995) також не вдалося підтвердити гніздування виду на лісостепових ділянках Чорноморського БЗ.

Гніздування виду підтверджено на півночі, півдні та заході Миколаївської області.

Чисельність. Чисельність птахів, котрі беруть участь у розмноженні, коливається по роках і залежить від погодних умов і стану розвитку рослинності (Браунер, 1923; Потапов, 1987 та ін.).

Певну уяву про чисельність токуючих самців перепілок дають результати обліків, проведених у 2008–2009 рр. (Яненко, Серебряков, 2015) (табл. 2). Зазначимо, що ці обліки охоплюють період масової міграції птахів, тому, на нашу думку, не відображають реальну гніздову чисельність виду.

У межах РЛП «Гранітно-степове Побужжя» (долина р. Південний Буг від с. Мигія до сел. Олександрівка) на 10 км маршруту обліковували до 8 токуючих самців (Домашевський, 2001). У ПЗ «Сланецький степ» токувало до 10 самців (Редінов, 2006). В околицях с. Крутоярка Миколаївського (Березанського) району на маршруті

¹¹ Вказівка М.Г. Пирогова (1995) на появу перших виводків 15.04.1989 р. є технічною помилкою, оскільки відкладання яєць того року почалося, за його даними, 4.04.



Таблиця 2

Середня щільність «гніздової популяції»* перепілки у Миколаївській області (за: Яненко, Серебряков, 2015)
Mean density of «breeding population»* of the Quail in Mykolayiv region (according to Yanenko, Serebryakov, 2015)

Район досліджень	Рік досліджень	Середня кількість токуючих самців у різних біотопах												Щільність (ос./км ²)	Число спостережень (n)		
		Зволожені луки	Агроценози										Суходільні луки				
			пшениця	жито	овес	люцерна	просо	ячмінь	тригале	землі під паром	виноградники	ріпак				гречка	соя
с. Бузьке Вознесенський (Арбузинський) р-н	2008	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	12	3,7	3
	2008	13	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4,6	4
	2009	15	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	3
с. Солончаки Миколаївський (Очаківський) р-н	2009	12	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	2	
с. Дніпровське, Миколаївський (Очаківський) р-н	2009	–	27	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	13	3	
	2009	–	–	–	–	–	23	–	–	–	–	–	–	–	11	3	
	2009	–	–	–	–	–	–	22	–	–	–	–	–	–	10	2	
	2009	–	–	–	–	–	–	–	–	23	–	–	–	–	9	3	
с. Дмитрівка – с. Яселка, Миколаївський (Очаківський) р-н	2009	–	23	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	10	2	
	2009	–	–	–	–	–	25	–	–	–	–	–	–	–	13	3	
	2009	–	–	–	–	–	–	13	–	–	–	–	–	–	6	4	
	2009	–	–	–	–	–	–	–	22	–	–	–	–	–	9	5	
	2009	–	–	–	–	–	–	–	–	23	–	–	–	–	6,1	2	
с. Бузьке, Вознесенський р-н	2009	15	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4,3	4		
с. Олександрівка, Вознесенський р-н	2009	–	23	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	14	3		
	2009	–	–	21	–	–	–	–	–	–	–	–	–	7	4		
	2009	–	–	–	–	–	18	–	–	–	–	–	–	10	2		
	2009	–	–	–	–	–	–	16	–	–	–	–	–	7	4		
	2009	–	–	–	–	–	–	–	13	–	–	–	–	8	5		
	2009	–	–	–	–	–	–	–	–	15	–	–	–	10,5	3		
	2009	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	21	16	4	

* – обліки проведено протягом 1–9.05 (В.О. Яненко, особ. повід.).

Counts were conducted from 1 to 9.05.

довжиною 5 км серед агроландшафтів 10.05.2019 р. виявлено 12 самців.¹²

Чисельність мігруючих птахів також суттєво коливається по роках. За спостереженнями в околицях м. Одеса (Греков, 1965; Греков и др., 2004), різке скорочення чисельності птахів під час міграцій у Північно-Західному Причорномор'ї відбулося в 1957–1959 рр. і збіглося з інтенсифікацією ведення сільського господарства (збільшення «хімізації»). Зменшення інтенсифікації ведення сільського господарства у 1980-х рр. призвело до росту чисельності виду, вже у 1988 р. птахів стало помітно більше.

Приліт. Появу птахів, переважно за початком токування, відмічено у квітні: 11.04.1994 р., 30.04.1996 р., 28.04.1997 р., 18.04.1998 р., 24.04.1999 р., 18.04.2005 р. – захід області (Редінов, 2016а); 18.04.2000 р., 19.04.2001 р.,

26.04.2002 р. – район ПЗ «Єланецький степ»; 18.04.2005 р., 16.04.2008 р., 15.04.2009 р., 19.04.2011 р., 2.05.2013 р., 16.04.2014 р., 18.04.2015 р., 24.04.2016 р., 9.04.2018 р., 27.04.2019 р., 25.04.2020 р. – Кінбурнський п-ів та околиці м. Очаків; 27.04.2022 р. – околиці с. Любомирівка (В. Новак¹³); 13.04 (Яненко, Серебряков, 2015). Середня дата прильоту (n = 22) – 20.04 ± 1,3 (SD = 6,3; медіана – 18.04; Lim 11.04–2.05). В околицях м. Миколаїв 28.04.1913 р. перепілок було вже багато (Токарев, Иванов, 1913). У пониззях Тилігульського лиману птаха виявлено 8.03.2009 р. (П.С. Панченко, особ. повід.). Ми вважаємо, що ця особина зимувала в регіоні.

Д.О. Подушкін (1913) у районі м. Очаків спостерігав проліт у кінці квітня – на початку травня. За нашими даними, міграція може тривати, принаймні, до середини червня – початку липня. Так, у с. Чорноморка пролітний

¹² Mike Drebet (<https://ebird.org/checklist/S57369754>)

¹³ <https://ebird.org/checklist/S129083762>



птах токував у балці 18.06.2010 р., а на Кінбурнському п-ові біля Волижиного лісу – 7.06.2020 р. Перепілку-мігранта спостерігали 5.07.2014 р. на літоральному валі пляжу Кінбурнського п-ва в околицях с. Покровка.

В околицях м. Одеса ранній приліт виду зафіксовано в 1922 р. – 21.03, а 11.04 птахів помічено біля ст. Роздільної Одеської області (Соколов, 1923). За спостереженнями В.С. Грекова з колегами (Греков и др., 2004), перших перепілок на полях у Північно-Західному Причорномор'ї (Одеська область) відмічали звичайно 20.04, але 12.04.1971 р. на шляху між Одесою та о. Зміїний ці птахи сіли відпочити на теплохід. Масова міграція починалася на початку травня та охоплювала весь червень і початок липня. У м. Одеса 2.07.1974 р. чули токуючого перепела. На о. Зміїний у Чорному морі появу весною перших перепілок відмітили 8.04.1979 р., 12.04.1982 р., 22.03.1987 р., 5.04.1988 р. (Korziukov et al., 2024). На лісостепових ділянках Чорноморського БЗ найбільш активний проліт спостерігали у квітні, птахів реєстрували і в літній період (Пирогов, 1995).

Таким чином, в окремі роки перепілки можуть прилітати вже у III декаді березня – I декаді квітня.

Розмноження. Полігамний вид – постійних пар не утворює (Кістяківський, 1957; Потапов, 1987). Самці токують з часу прильоту до кінця серпня. Крайні дати: 11.04 (1994 р.) – 24.08 (2005 р.).

Кладки з'являються з кінця квітня до початку вересня (рис.). Так, одне яйце¹⁴ було зібрано О.О. Браунером 29.04.1895 р. біля с. Гаврилівка Херсонської області (Пекло, 2016). В. Шершеневич (1882) писав, що в околицях м. Одеса він часто у вересні (за ст. стилем) знаходив поршків перепілки, настільки малих, що вони, на його думку, не встигали відлітати до настання холодів та гинули. Л.Ф. Назаренко (1958) у Березівському (Іванівському) районі Одеської області знайшов 12.09 насиджену кладку та спостерігав багато дрібних поршків до початку жовтня. В Одеській області в окремих здобутих 29.08.1976 р. самок були готові до знесення яйця (Греков, Варишева, 1977).

У Південній Європі відкладання яєць починається з початку квітня, у Північній – із середини – кінця травня, повторні та другі кладки з'являються до кінця серпня. Розмір кладки – 8–13 (7–18) яєць, кладки розміром понад 18 яєць, певно, належать двом самкам. Насиджування починається після закінчення кладки і триває 17–20 діб. Пташенята повністю «одягаються» в ювенільний наряд у віці 19, а дорослий – 40 діб. Пурхати починають з 11-денного віку. Виводок водить самка – 30–50 діб (Stamp, Simmons, 1980; Потапов, 1987).

Ми виводок з 6–7 поршками, приблизно 20-денного віку, спостерігали 2.07.2000 р. на скошеному полі біля с. Калинівка Вознесенського (Сланецького) району. Біля с. Широколанівка Миколаївського (Веселівського) району на полі ячменю виводок пташенят розміром майже з дорослих птахів зустріли 27.06.2006 р. На іншому полі 21.07.2006 р. бачили пташеня приблизно 25-денного віку. Біля цього ж села 23.07.2006 р. під час збирання ячменю комбайном спостерігали 4 виводки, а 24.07.2006 р. зна-

йшли пухове пташеня. В околицях с. Острівка Миколаївського (Очаківського) району на узбіччі польової дороги з трави 20.07.2020 р. вилетів виводок із пташенятами приблизно 30-денного віку.

Відліт, зимівля. Осінню міграцію в районі м. Очаків спостерігали з III декади серпня, хвилями. Пік чисельності відмічено у другій половині вересня, останні реєстрації – наприкінці жовтня. Чисельність птахів була великою, вони зупинялися вдень у степу (Подушкин, 1913).

За нашими спостереженнями, міграція починається в серпні та триває, принаймні, до середини листопада. На Кінбурнському п-ові перепілок, котрі зупинилися під час міграції, спостерігали 22.08.2010 р. та 25.08.2019 р.¹⁵ та пізніше. На приватних подвір'ях у м. Очаків і с. Чорноморка по одному птаху виявлено, відповідно, 15.09.2017 р. та 22.09.2022 р. Найпізніше перепілок відмічено: 24.10.2005 р. – захід області (Редінов, 2016а); 14.10.2008 р., 22.10.2011 р. – Кінбурнський п-ів; 23.10.2021 р. – ПЗ «Сланецький степ». Біля м. Очаків птаха, що розбився об дроти ЛЕП, знайдено 5.11.2012 р. На полі в околицях с. Широке Баштанського (Снігурівського) району перепілку спостерігав 9.11.2022 р. В. Новак.¹⁶

Відомо також кілька грудневих реєстрацій виду, які можна віднести до періоду закінчення осінньої міграції або до зимівлі. Перепілку спостерігав мисливець 9.12.1928 р. на стерні просяного поля біля с. Тридуби Первомайського (Кривоозерського) району (Аверін, 1929). На Кінбурнському п-ові 5.12.2006 р. 2 ос. обліковано у степу між с. Покровське та с. Покровка, а на Покровській косі в околицях с. Покровка птаха спостерігали 8.12.2019 р.¹⁷ (Редінов та ін., 2022). За даними фенологічних спостережень у 1975–2005 рр. (n = 19)¹⁸, востаннє перепілок у Миколаївській області в середньому спостерігали 28.09 (1.09–24.11) (Грищенко, 2005).

На лісостепових ділянках Чорноморського БЗ проліт починався у III декаді серпня і набував інтенсивності у вересні (Пирогов, 1995). М.І. Клименко (1950) в районі Чорноморського БЗ відмітив останніх пролітних перепілок на о. Тендра 6.11.1947 р.

Л.Ф. Назаренко (1958) у Придністров'ї початок прольоту спостерігав у кінці серпня – на початку вересня, а закінчувався він звичайно до кінця листопада. Але в 1955 р. остання хвиля мігруючих птахів відмічена 11 грудня. В.Л. Шершеневич (1882) біля м. Одеса найбільш пізно здобув перепілку 4.11. Заслугове на увагу спостереження перепілки 26.12.1987 р. на о. Зміїний у Чорному морі (Korziukov et al., 2024).

На півдні України перепілка зрідка зимує (Кістяківський, 1957 та ін.), що підтверджується січневими зустрічами. Біля м. Херсон самка здобута 17.01.1911 р., до цього її спостерігали кілька разів протягом 2–3 тижнів (Пачоский, 1911; Смельянова, 2017). М.І. Клименко (1950)

¹⁵ Taras Ochkan (<https://ebird.org/checklist/S59248895>).

¹⁶ <https://ebird.org/checklist/S128307285>.

¹⁷ О. Бурковський (<https://uabirds.org/v2photo.php?l=ru&s=058300193>).

¹⁸ В.О. Яненко та В.В. Серебряков (2015) за цей же проміжок часу розглядають лише 11 фенодат, тому ми їхні дані не використовуємо.

¹⁴ Розмір яйця та деталі знахідки невідомі.



писав, що в малосніжні, сирі зими невелика кількість перепілок зустрічається протягом усієї зими на о. Тендра та о. Джарилгач. У Придністров'ї перепілок неодноразово спостерігали взимку, наприклад, 15.01.1950 р. біля станції Єремівка (Назаренко, 1958). На теренах цієї ж області, напевно в околицях м. Одеса, птаха помічено 12.01.1923 р. (Соколов, 1923).

У Миколаївській області відома лише одна січнева зустріч виду: 2.01.2020 р. перепілку спостерігали в пониззях Тилігульського лиману біля с. Коблеве (П.С. Панченко, особ. повід.).

Живлення. У кількох десятках вол і шлунків птахів, здобутих в Одеській області, крім залишків насіння також виявлено хлібних клопів, піщаних мідляків, чорних довгоносиків та інших «шкідливих» комах (Назаренко 1958).

За даними В.С. Грекова (1965)¹⁹, в околицях м. Одеса у квітні – травні харчовий раціон перепілок складався з кормів тваринного походження (100% зустрічальності), вегетативних частин рослин та минулорічного насіння. Співвідношення кормів тваринного та рослинного походження, відповідно, 80,5% до 19,5%. З липня в живленні переважало насіння бур'янів (99% зустрічальності). Насіння культурних рослин зустрінуті у 25%, а їжа тваринного походження – у 63% здобутих птахів.

Найбільший відсоток зустрічальності тваринних кормів спостерігався в молодих та пролітних птахів, котрі зупинялись на пересипі Тилігульського лиману (82%), де, крім насіння молочаю (*Euphorbiaceae* sp.), майже не було іншого насіння, яким живляться перепілки. Зустрічальність насіння молочаю у шлунках птахів сягала 94%.

З бур'янів найчастіше траплялось насіння щириці (*Amaranthus* sp.) – 62,6%, берізки (*Convolvulaceae*) – 28,4%, мишія (*Setaria* sp.) – 20% та пасльону чорного – 17%. Частка насіння культурних рослин була наступною: овес – 6,1%, суданка – 5,4%, просо – 3,4%, пшениця – 3,4, соняшник – 2,7, кукурудза – 2%, інші – 2%. Зустрічальність тваринних кормів: ковалики (*Elateridae*) і листоїди (*Chrysomelidae*) – 9,2%, туруни (*Carabidae*) та мертвоїди (*Silphidae*) – 7,9%, довгоносики (*Curculionidae*) – 7,2%, лускокрилі (*Lepidoptera*) та їх гусінь – 6,5%, прямокрилі (*Orthoptera*) – 5,2%, клопи (*Heteroptera*) – 4,6, інші – 22,4%.

По зустрічальності та об'єму в осінній період переважали насіння бур'янів (99,3%), частка культурних рослин (0,2%) і тваринних кормів (0,5%) була мізерною. З бур'янів переважало насіння щириці – 92,7%. Також птахи вживали насіння берізки – 1,9%, мишія – 1,5%, пасльону чорного – 0,7% та інших видів – 2,5%.

Лімітуючі фактори. Перепілка – мисливський птах. Фактори негативного впливу на вид, що діють у межах ареалу (Потапов, 1987), актуальні й на території Миколаївської області. Це інтенсифікація ведення сільського господарства, використання пестицидів, загибель птахів та гнізд під час жнив і заготівлі сіна, елімінація вороновими та хижими птахами і ссавцями. Перепілки також гинуть під час міграцій, зокрема через зіткнення із дротами електроліній, маяками та іншими спорудами. Ще В. Шершеневич

(1882) писав, що багато перепілок розбиваються об телеграфний дріт, що тягнеться вздовж морського узбережжя від Одеси до Миколаєва. На о. Зміїний під час осінньої міграції зафіксовано випадок загибелі через зіткнення з маяком за одну ніч 119 перепілок (Корзюков, 1979).

Раніше в Херсонській губернії, до складу якої входила більша частина сучасної території Миколаївської області, перепілок ловили сітками під час міграції, але не в таких масштабах, як у Криму (Шмидт, 1863; Шершеневич, 1882). Про здобування птахів та лов їх сітками в Одеській області пише і Л.Ф. Назаренко (1958). Раніше на конях мисливці з Одеси приїжджали на полювання в пониззя Тилігульського лиману і в найбільш вдалі дні здобували до 100 птахів кожен. Здобувши кілька сотень перепілок, вони повертались у місто і продавали їх у ресторани (Греков и др., 2004).

У Європі головними причинами зменшення чисельності виду в останні роки, принаймні на 25%, вважається зникнення пасовищ і необроблюваних земель через інтенсифікацію ведення сільського господарства, що, у свою чергу, призвело до збіднення кормової бази виду; та полювання (Birdlife international, 2021).

* * *

Таким чином, на території Миколаївської області протягом останніх 200 років виявлено 4 види куроподібних. Один із них – тетерук – зник ще в першій половині XIX ст. внаслідок полювання, інший – фазан – інтродукований з середини XX ст. Сіра куріпка й перепілка мешкають тут протягом усього цього проміжку часу. Статус їх перебування не змінився, лише зникли масові міграційні переміщення куріпок з інших частин ареалу.

Птахи потерпають від інтенсифікації ведення сільського господарства, складних погодних умов, браконьєрства, природних ворогів та інших чинників. Зауважимо, що лісомеліорація сприяла розселенню великого яструба, який полює на куроподібних. Перелік природних ворогів сірої куріпки, фазана та перепілки в останні десятиріччя доповнився шакалом.

Сіра куріпка, перепілка та фазан належать до мисливської фауни, охороняються на територіях природно-заповідного фонду.

Подяки

Автори висловлюють подяку за надані дані та/або допомогу в підготовці статті О.М. Архипову, О.М. Гайдашу, І.Є. Моїсєєву, О.С. Настаченку, П.С. Панченку, Д.В. Радькову, І.Т. Русєву, Р. Степовому, О.О. Форманюку, В.О. Яненку та багатьом іншим.

ЛІТЕРАТУРА

- Абросімова А.М., Бабенко Л.О., Лопарьов С.О., Поліванна М.Ф., Смогоржевський Л.О., Цвєлих О.М. (1981): Результати зоологічних досліджень району будівництва південно-українського енергокомплексу. - Вісн. Київського ун-ту. Біологія. 23: 71-73.
- Аверін В. (1929): Птахи взимку 1928–1929 року (повідомлення Мисливської лабораторії). - Радянський мисливець та рибалка. 25 (75), 20.03.1929 р.
- Ардамацкая Т.Б. (1970): Екологія фазана в Черноморском заповіднику. - Вєстн. зоол. 5: 25-30.
- Бойко В. (1980): В угіддя поселився фазан. - Південна правда. 15.11.1980 р.

¹⁹ Всього здобуто 182 ос.



- Боровская Т. (1963): Начало большого дела. - Охотник и рыболлов Украины. К.: Главное изд-во сельскохоз. лит-ры УССР. 93-98.
- Браунер А.А. (1923): Сельско-хозяйственная зоология. Одесса: 1-я Государственная типография им. Карла Маркса. 1-432.
- Браунер А. (1935): Прошлое фауны южной Украины. - Природа и социалистическое хозяйство. 7: 8-14.
- Будниченко А.С. (1950): К экологии и хозяйственному значению кобчика и других птиц в полезащитных лесонасаждениях. - Зоол. журн. 29 (2): 97-106.
- Волчанецкий И.Б., Лисецкий А.С., Холупяк Ю.К. (1970): О формировании фауны птиц искусственных насаждений юга Украины за период с 1936 по 1967 г. - Вестн. зоол. 1: 39-47.
- Воронцов Е.М. (1940): Материалы по орнитофауне Владимировского лесничества Николаевской области УССР. - Труды н.-и. зоол.-биол. ин-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 8-9: 69-90.
- Гаврилкин М. (1975): В «Агрономії» новосели. - Південна правда. 28.09.1975 р.
- Гаврилкин М.И., Чурмаев П.И. (1973): О разведении семиреченского фазана в охотничьем хозяйстве Николаевского облсовета УООР «Катеринка». - Развитие охотничьего хозяйства Украинской ССР. Мат-лы 2-й научно-производ. конф. К. 280-281.
- Греков В.С. (1965): Перепел на юге Одесской области. - Новости орнитологии. Мат-лы 4-й Всес. орнитол. конф. Алма-Ата: Изд-во Наука Казахской ССР. 100-102.
- Греков В.С., Варишева Т.Н. (1977): Роль перепела в поддержании очагов арбовирус на территории украинского Причерноморья. - Седьмая Всес. орнитол. конф. Тез. докл. К.: Наукова думка. 2: 73-74.
- Греков В.С., Русев И.Т., Варишева Т.Н. (2004): К методике осеннего учета перепела, коростеля и вальдшнепа в Северо-Западном Причерноморье. - Обліки птахів: підходи, методи, результати. Житомир. 41-46.
- Грищенко В.Н. (2005): Сроки осеннего отлета перепела в Украине. - Беркут. 14 (2): 243-245.
- Дворников М.В. (1977): Пути увеличения охотничьей фауны в Николаевской области. - Охрана, воспроизводство и рациональное использование почвенно-растительных и охотничьих ресурсов Украинской ССР. Тез. докл. респуб. научно-техн. конф. К. 2: 38-39.
- Домашевский С.В. (2001): Орнитофауна регионального ландшафтного парка «Гранитно-Степное Побужье» и сопредельных территорий. - Запов. справа в Україні. 7 (2): 23-29.
- Дорошенко А. (1928): Фазан. - Укр. мисливець та рибалка. 2: 100.
- Євсєєв Ф. (1976): Фазани на Очаківщині. - Чорноморська зірка. 23.07.1976 р.
- Ємельянова С.Ф. (2017): Каталог орнітологічної колекції Херсонського обласного краєзнавчого музею. Херсон: Айлант. 1-90.
- Ермакова Л.И. (1969): Птицы основных ландшафтов степной зоны Европейской части СССР. - Уч. зап. (зоология и зоогеография) Московского обл. пед. ин-та им. Н.К. Крупской. Москва. 224 (7): 75-91.
- Зеркалов О.В., Струнникова Е.В. (1998): Некоторые сведения о рационах питания фазана на Кинбурнской косе. - Исследования многообразия животного мира (Тр. Зоо музея ОГУ). Одесса: АстроПринт. 3: 85-186.
- Зябров М.И. (1940): Замітка про птахів Вознесенського лісгоспу Одеської області. - Праці н.-д. зоол.-биол. ін-ту Харківського держ. ун-ту ім. О.М. Горького. 8-9: 91-102.
- Иоселев Л.Г., Козлова М.В., Маркузе В.К. и др. (1982): Охрана природы Причерноморья. Москва: Лесн. пром-сть. 1-152.
- Івашко О. (2013): На Миколаївщині збільшилась кількість мисливських тварин. - Урядовий кур'єр. 6.12.2013 р.
- Кириков С.В. (1983): Человек и природа степной зоны. Конец X – середина XIX в. Москва: Наука. 1-128.
- Кістяківський О.Б. (1957): Фауна України. Т. 4. Птахи. К.: АН УРСР. 1-432.
- Кистьяковский А.Б., Агафонова О.Я. (1954): Акклиматизация фазана (*Phasianus colchicus* L.) в УССР. - Наук. зап. Київського ун-ту. 12: 73-86. (Тр. зоологічного музею. 4).
- Клименко М.И. (1950): Материалы по фауне птиц района Черноморского государственного заповедника. - Тр. Черноморского гос. зап-ка. К.: Изд-во КГУ. 3-69.
- Корзюков А.И. (1979): Ночные миграции птиц над северо-западной частью Черного моря. - Вестн. зоол. 3: 74-76.
- Костюшин В.А. (1994): Птицы Южноукраинской электростанции и пгт Южноукраинск. - Беркут. 3 (2): 89-90.
- Костюшин В.А. (1997): Еколого-фауністичне обстеження природно-заповідних територій з метою виявлення їх значення в збереженні видового різноманіття птахів (на прикладі Миколаївської області). - Вестн. зоол. 31 (5-6): 78-85.
- Костюшин В.А., Прокопенко С.П. (1995): Орнитофауна зоны строительства Тальшицкой гидроаккумулятивной электростанции. - Вестн. зоол. 1: 77-81.
- Костюшин В.А., Редінов К.О. (2004): До орнитофауни долини р. Інгулець та пониззя р. Вісунь. - Сучасні проблеми зоологічної науки. Мат-ли конф. К.: ВПЦ «Київський університет». 91-93.
- Кузьменко Т.М., Струс Ю.М., Бронсков О.І. та ін. (2021): Атлас гніздових птахів України. К.: УТОП. 1-296.
- Курочкин С.Л. (1982): Акклиматизация фазана на юге Украины и в Молдавии. - Разведение и создание новых популяций редких и ценных видов животных. Тез. докл. III совещ. Ашхабад. 131-136.
- Курочкин С.Л. (1983): Поведение фазана в период размножения. - Поведение животных в сообществах. Мат-лы III всес. конф. по повед. животных. Москва: Наука. 2: 272-274.
- Курочкин С.Л. (1991): Морфобиологическая характеристика и рациональное использование обыкновенного фазана (*Phasianus colchicus* L.) в Северо-Западном Причерноморье. - Автореф. дис. ... канд. биол. наук. Москва. 1-22.
- Литус И.Е. (1986): Акклиматизация диких животных. К.: Урожай. 1-192.
- Мейер А. (1794): Повествованное, землемерное и естественное описание Очаковской земли, сообщение в двух донесениях. Спб. 1-204.
- Назаренко Л.Ф. (1958): Орнитологическая фауна нижнего Приднестровья и ее хозяйственное значение. - Дис. ... канд. биол. наук. Одесса. 1-347.
- Назаренко Л.Ф., Гурский И.Г. (1963): Акклиматизация фазана в Северо-Западном Причерноморье. - Орнитология. Москва: МГУ. 6: 477-478.
- Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Миколаївській області в 2007 р. / Під заг. ред. Є.О. Седельського. Миколаїв: МДУ, 2008. 1-172.
- Новосели Софіївки. Південна правда. 15.09.1985 р.
- Пачоский И.К. (1906): Объяснительный каталог естественно-исторического музея Херсонского губернского земства. Херсон. 1-212.
- Пачоский И.К. (1909): Материалы по вопросу о сельскохозяйственном значении птиц. - Херсон: Изд-во Херсон. губер. земства. 1-59.
- Пачоский И.К. (1911): К орнитофауне Херсонской губернии. - Орнитол. вестн. 3-4: 212-223.
- Пекло А.М. (1997): Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Вып. 1. Неворобьиные Non-Passeriformes (Пингвинообразные Sphenisciformes – Журавлеобразные Gruiformes). К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины. 1-156.
- Пекло А.М. (2016): Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Оологическая коллекция. Вып. 1. Неворобьиные Non-Passeriformes. К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины. 1-214.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2022): Кінбурнська коса. Краєзнавчий альманах. Миколаїв: Вид-во Швєць В.М. (вид. друге). 1-244.
- Петрович О.З. (2014): Птахи полєзахисних лісосмуг в межах Вознесенського району Миколаївської області у гніздовий період. - Вісті біосферн. зап-ка «Асканія-Нова». 16: 46-55.
- Пирогов Н.Г. (1995): Численность, распределение и некоторые черты экологии куриных Черноморского заповедника. - Беркут. 4 (1-2): 34-37.
- Подушкин Д.А. (1913): Заметки о перелетах и гнездовании птиц в окрестностях Днепровского лимана. - Зап. Крымского об-ва естествоисп. и люб. природы за 1912 г. 2: 72-121.
- Потанов Р.Л. (1987): Отряд Курообразные. - Птицы СССР. Курообразные, Журавлеобразные. Ленинград: Наука. 7-260.
- Прокофьев Б. (1972): Фазанам – зелена вулиця. - Чорноморська зірка. 5.10.1972 р.
- Редінов К.О. (2006): Орнитофауна природного заповідника «Сланецький степ». - Запов. справа в Україні. 12 (1): 46-56.
- Редінов К.О. (2008): Орнитофауна регіонального ландшафтного парку «Тилігульський» в гніздовий період. - Зб. праць VII Миколаївської обл. краєзн. конф. Історія, етнографія, культура. Нові дослідження. Миколаїв: Можливості Кіммєрії. 36-40.
- Редінов К.О. (2015): Матеріали до орнитофауни РЛП «Прінгульський» та його околиць. - Птахи Азово-Чорноморського регіону. Мат-ли 34 наради Азово-Чорноморської орнітологічної робочої групи. 78-90.
- Редінов К.О. (2016а): Матеріали по фенології міграції птахів на заході Миколаївської області. - Авіфауна України. 7: 69-77.
- Редінов К.О. (2016б): Орнитофауна агроландшафтів на заході Миколаївської області у гніздовий період. - Беркут. 25 (2): 82-92.



- Редінов К.О. (2023): Інвазія золотавого шакала (*Canis aureus*) на півдні Миколаївської області. - Знахідки чужорідних видів рослин і тварин в Україні. Чернівці: Друк Арт. 470-472.
- Редінов К.А., Панченко П.С. (2017): Матеріали к орнітофауне заповідного урочища «Марьевское» і прилегаючої долини р. Інгул в гніздовий період (Николаевская область). - Авіфауна України. 8: 40-45.
- Редінов К.О., Панченко П.С., Моїсєв І.Є. (2017): Матеріали до орнітофауни «Михайлівського степу» – відділення природного заповідника «Сланецький степ». - Авіфауна України. 8: 30-34.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2017а): Матеріали к орнітофауне урочищ «Тридуби» і «Курячі Лозь» в гніздовий період (Николаевская область). - Авіфауна України. 8: 35-39.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2017б): Орнітофауна Трикратського ліса і його околиць (Николаевская область) в гніздовий період. - Беркут. 26 (2): 90-105.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2020а): Матеріали к орнітофауне заповідного урочища «Чабанка» (Николаевская область) в гніздовий період. - Авіфауна України. 9: 59-64.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2020б): Матеріали к орнітофауне заповідних урочищ «Андреевское» і «Варюшино» (Николаевская область) в гніздовий період. - Авіфауна України. 9: 64-76.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2020в): Орнітофауна заказника «Владимировская дача» і його околиць (Николаевская область) в гніздовий період. - Беркут. 29 (1-2): 21-43.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2022): Матеріали к орнітофауне лісних урочищ побережжя Бугського лимана (Николаевская область) в гніздовий період. - Авіфауна України. 10: 11-21.
- Редінов К.О., Петрович З.О. (2008): Орнітофауна регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» в гніздовий період. - Запов. справа в Україні. 14 (2): 63-67.
- Редінов К.О., Петрович З.О. (2019): Попередній огляд орнітофауни м. Очаків в гніздовий період. - Сучасні дослідження птахів та їх охорона. Коблево – К.: УТОП. 73-77.
- Редінов К.О., Петрович З.О. (2023): Птахи Кінбурнської коси. Еколого-фауністичний довідник. Миколаїв: Вид-во Швець В.М. 1-196.
- Редінов К.О., Петрович З.О., Олійник Д.С. (2008): Яструб великий (*Accipiter gentilis* (L.)) у Миколаївській області. - Новітні дослідження соколоподібних та сов. Мат-ли III міжн. наук. конф. «Хижі птахи України». Кривий Ріг. 326-337.
- Редінов К.О., Петрович З.О., Панченко П.С., Форманюк О.О., Настаченко О.С. (2022): Інвентаризаційний список орнітофауни Кінбурнського півострова та прилеглих акваторій і островів у межах Миколаївської області. - Беркут. 31 (1-2): 1-18.
- Сахно І.І. (1938): До вивчення фауни звірів і птахів полежахисних смуг Одеської і Миколаївської областей і впливу фауни на прилеглі поля. - Зб. праць Зоологічного музею АН УРСР. К. 21-22: 97-136.
- Селєзньов М.Г. (1940): Птахи лісових полежахисних смуг Богданівки і Акмечетки Одеської області. - Тр. н.-и. зоол.-биол. інституту ХГУ. Харків. 8-9: 103-113.
- Сеницький А. (1898): Птицы Тархан-Сунака. Симферополь. 1-103.
- Славенко П. (1976): Перша тисяча фазанів. - Ленінське плем'я. 9.06.1976 р.
- Соколов В. (1923): Прилет и отлет птиц в 1922. - Южная охота. 1: 13.
- Тарашук В.И. (1953): Птицы полежахисных насаждений степной зоны УССР и возможности использования их для борьбы с вредителями. К.: АН УССР. 1-124
- Токарев Б.Л., Иванов Г.П. (1913): Орнітофенологіческие наблюдения: весна 1913 года. - Орн. вестн. 3: 201-202.
- Шершеневич В. (1882): Охота в Херсонской губернии. - Природа и охота. 40-74.
- Шмидт А. (сост.) (1863): Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами генерального штаба. Херсонская губ. Санкт-Петербург. 1: 1-607.
- Яненко В.О., Серебряков В.В. (2015): Екологічні особливості популяції перепела в Україні (щільність, чисельність, міграції, охорона). Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю. 1-196.
- Birdlife international (2021): European Red List of Birds. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 1-51.
- Cramp S., Simmons K.E.L. (eds.) (1980): The birds of the Western Palearctic. Vol. 2. Hawks to Bustards. Oxford: Oxford University Press. 1-695.
- Grishchenko V. (2004): Checklist of the birds of Ukraine. - Berkut. 13 (2): 141-154.
- Korziukov A., Yakovliev M., Haidash O. (2024): Data from ornithological studies on the Zmiinyi island (Black Sea, Ukraine) for the 1975–1992 period and spring 2006. Version 1.2. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/2tvn4g> accessed via GBIF.org on 2024-03-22.
- Nordmann A. (1840): Observations sur la Fauna Pontique. Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie. Exécuté en 1837 sous la direction de m. Anatole de Demidoff. Paris. 3: 1-306.
- Redinov K., Panchenko P., Formaniuk O., Petrovych Z., Oliynyk D. (2023): Materials on the avifauna of the hydrographic network of the Mykolaiv region in the spring-summer period. Version 1.1. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/2s9cyu> accessed via GBIF.org on 2023-12-14.